

דוח מחקר
יולי 2024

ההשפעה ארוכת הטווח של פינוי יישובים על הכנסה ותעסוקה

תובנות מהמקרה של
מפוני תוכנית ההתנתקות

איתמר יקיר

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

**ההשפעה ארוכת הטווח
של פינוי יישובים
על הכנסה ותעסוקה**

דוח מחקר

תובנות מהמקרה של מפוני
תוכנית ההתנתקות

איתמר יקיר

יולי 2024

The Long-Term Effect of Displacement: Evidence from Israel's 2005 Withdrawal from Gaza
Itamar Yakir

עריכת הטקסט: לילך צ'לנוב
עיצוב הסדרה והעטיפה: סטודיו Alfabees
ביצוע גרפי: נדב שטכמן פולישוק
הדפסה: גרפוס פרינט, ירושלים

מסת"ב: 6-461-519-965-978

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר), 2024
נדפס בישראל, תשפ"ד/2024

המכון הישראלי לדמוקרטיה

רח' פינסקר 4, ת"ד 4702, ירושלים 9104602
טל': 02-5300888
אתר האינטרנט: www.idi.org.il

להזמנת ספרים:

החנות המקוונת: www.idi.org.il/books
דוא"ל: orders@idi.org.il
טל': 02-5300800

כל פרסומי המכון ניתנים להורדה חינם, במלואם או בחלקם, מאתר האינטרנט.

המכון הישראלי לדמוקרטיה

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי א-מפלגתי, מחקרי ויישומי, הפועל בזירה הציבורית הישראלית בתחומי הממשל, הכלכלה והחברה. יעדיו הם חיזוק התשתית הערכית והמוסדית של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שיפור התפקוד של מבני הממשל והמשק, גיבוש דרכים להתמודדות עם אתגרי הביטחון מתוך שמירה על הערכים הדמוקרטיים וטיפוח שותפות ומכנה משותף אזרחי בחברה הישראלית רבת הפנים.

לצורך מימוש יעדים אלו חוקרי המכון שוקדים על מחקרים המניחים תשתית רעיונית ומעשית לדמוקרטיה הישראלית. בעקבותיהם מגובשות המלצות מעשיות לשיפור התפקוד של המשטר במדינת ישראל ולטיפוח חזון ארוך טווח של תרבות דמוקרטית נכונה לחברה הישראלית ולמגוון הזהויות שבה. המכון שם לו למטרה לקדם בישראל שיח ציבורי מבוסס ידע בנושאים שעל סדר היום הלאומי, ליזום רפורמות מבניות, פוליטיות וכלכליות ולשמש גוף מייעץ למקבלי ההחלטות ולציבור הרחב.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא זוכה פרס ישראל לשנת תשס"ט על מפעל חיים – תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

הדברים המובאים במחקר זה אינם משקפים בהכרח את עמדת המכון הישראלי לדמוקרטיה.

תוכן העניינים

7	תקציר
9	מבוא
12	פרק 1. שיטה ונתונים
14	פרק 2. ממצאים
33	פרק 3. נקודות התורפה של היישובים שפוננו באוקטובר 2023
39	סיכום
41	נספח
48	לקריאה נוספת

ת ק צ י ר

מחקר זה בוחן את ההשפעה ארוכת הטווח של פינוי יישובים על ההכנסה והתעסוקה של יחידים, על בסיס המקרה של פינוי היישובים הישראליים מרצועת עזה בעקבות תוכנית ההתנתקות באוגוסט 2005. הניתוח מסתמך על השוואת התוצאות של פרטים שהתגוררו במועצה אזורית חוף עזה ערב תוכנית ההתנתקות ופנו במהלך ההתנתקות, לתוצאות של תושבי ההתנחלויות שהשתייכו באותה השנה לארבע מועצות אזוריות ביהודה ושומרון, המשמשים קבוצת ביקורת. ממצאי הניתוח מעלים כי לפינוי היישובים הייתה השפעה ניכרת, שלילית וממושכת, על רמת התעסוקה בקרב המפונים, ביחס לקבוצת ההשוואה: ירידה של 9 נקודות אחוז בתעסוקה בשנתיים הראשונות ושל כ-4 נקודות אחוז בשלוש השנים שאחריהן. נוסף על כך, נראה כי בקרב המפונים התפתחה נטייה חזקה יותר לפרישה מוקדמת, וכי אוכלוסיית העצמאים מבין המפונים נפגעה במיוחד, הן בממד התעסוקה הן בממד ההכנסה. השוואת התוצאות בחתכים נוספים מעלה כי הפגיעה בתעסוקת נשים הייתה קשה מעט יותר בהשוואה לגברים, וכי שיעור התעסוקה של עובדים לא משכילים ועובדים מבוגרים ירד הרבה יותר בהשוואה לעובדים המשכילים והעובדים הצעירים. ממצאי המחקר מספקים כמה תובנות ולקחים העשויים להיות רלוונטיים למצב הנוכחי של פינוי היישובים בגבול הצפון ובעוטף עזה (אפריל 2024), ובראשם טווח הזמן של הפגיעה בתעסוקה, וזיהוי הקבוצות שנפגעו במיוחד בממד התעסוקה והשכר.

מלבד האבדות האדירות בנפש, חוללה מתקפת הפתע ב־7 באוקטובר סדרה של נזקים כלכליים, שהורגשו, ועודם מורגשים, ברמת האזור, ברמת היישובים והקהילות, וברמת המשפחות והיחידים. נזקים אלו מקורם תחילה באבדות בנפש: במוות, בפגיעה ובחטיפה של חלק מהעובדים באזור, ובגיוס למילואים של חלק אחר. לכך מצטרפים הרס של גורמי ייצור, עזיבה של עובדים זרים, במיוחד בתחום החקלאות, הרחקה – זמנית או מתמשכת – של העובדים הישראלים ממקומות עבודתם בשל פינוי היישובים, או בשל מגבלות ביטחוניות שהושמו על האזורים שבהם נמצאים מקומות העבודה; ולבסוף גם ירידה בביקושים למסחר ולשירותים מקומיים על רקע הידלדלות האוכלוסייה באזור.

גם יישובי קו העימות בצפון סובלים מהתקפות טילים על יישוביהם, שגרמו לקורבנות בנפש ולנזק לרכוש, וגם הם נפגעו פגיעה כלכלית בהיקף נרחב וחסר תקדים. גם בגבול הצפון בין אלפים לעשרות אלפי עובדים נותקו ממקומות עבודתם – בקיבוצים ובמושבים, אך גם בקריית שמונה, במטולה ובשולמי. ענף התיירות, שהוא בעל חשיבות רבה לאזור, הושבת כליל, ונפגעו גם ענפי החקלאות, הן בשל הפגיעה באמצעי הייצור, הן בשל מחסור בעובדים, זרים וישראלים.

לנוכח שני המקרים האלה, בגבול הצפון וביישובי העוטף, עולות כמה שאלות הקשורות לאפיון הפגיעה באוכלוסייה המפונה: מה היו אופני הפגיעה שנבעו מפינוי היישובים? ומיהן האוכלוסיות שנפגעו במיוחד? לתשובות לשאלות אלו עשויה להיות חשיבות לעיצוב מדיניות רלוונטית בטווח הקצר והארוך.

בתולדות הציונות ידועים כמה מקרים שבהם פונו יישובים יהודיים או נקודות יישוב בעקבות מלחמה או בשל שינוי הנסיבות הביטחוניות – פינוי מהיר ולא מתוכנן של האוכלוסייה, או פינוי מתוכנן וידוע מראש בעקבות החלטת ממשלה (או הנהגת היישוב בימי טרום המדינה); פינוי זמני או פינוי קבוע.

בין היתר אפשר להזכיר בהקשר זה את גירוש תושבי תל אביב על ידי השלטונות העות'מאניים בשנת 1917; פינוי תל חי בשנת 1920, על רקע התקפת החווה בידי ערביי האזור, ואת פינוי היישוב היהודי בחברון בשנת 1929 על רקע מאורעות תרפ"ט. בשנת 1948, במהלך מלחמת העצמאות, פונו מספר לא מבוטל של יישובים פינוי חלקי או מלא. כמה מהיישובים האלה שוקמו ונבנו

מחדש מיד לאחר המלחמה, במקומם המקורי או במקום חדש; כמה מהם נבנו מחדש כעבור כמה שנים, ואחרים לא נבנו שוב מעולם. המושבה משמר הירדן, למשל, נחרבה כליל, כמה מאנשיה נפלו בשבי הסורי, והיא לא נבנתה בשנית מעולם. כמה מקיבוצי הנגב המערבי פונו בחלקם או במלואם מיד לאחר הכרזת המדינה, ובהם יד מרדכי, ניצנים, גברעם ונגבה. לאלו יש להוסיף את נפילת הרובע היהודי בעיר העתיקה בירושלים והליכת מאות ממגיניו לשבי הירדני. הרובע שוקם רק כעבור 19 שנים, לאחר מלחמת ששת הימים. גם היישובים באזור גוש עציון ספגו חורבן כבד: במהלך הקרבות על הגנת הגוש, שנפל יום לפני הכרזת המדינה, נהרגו מאות, וכ־240 איש נפלו בשבי הירדנים. גם במקרה זה חלפו 19 שנים עד לבנייה מחדש של חלק מהיישובים, אם כי חלק מהקהילות התיישבו מחדש באזורים אחרים בארץ.

מקרים אחרים של פינוי יישובים יהודיים הם פינוי בעקבות החלטת ממשלה נבחרת. שני המקרים הרלוונטיים בהקשר זה הם פינוי חבל ימית בראשית שנות ה־80 של המאה ה־20, ופינוי יישובי גוש קטיף וצפון השומרון באוגוסט 2005 במסגרת תוכנית ההתנתקות.

מתוך כל המקרים האלה המקרה היחיד, כנראה, שיש עליו נתונים מקיפים על ההיסטוריה הכלכלית והתעסוקתית של פרטים שפוננו מבתם הוא הפינוי במסגרת ההתנתקות מגוש קטיף. על רקע זה **מטרתו של המחקר הזו היא לאפיין את ההשפעה קצרת הטווח וארוכת הטווח של פינוי יישובים על התעסוקה ועל ההכנסה של היחידים** – כדי לאפשר הפקת לקחים העשויים להיות רלוונטיים למקרה הנוכחי של פינוי היישובים בגבול הצפון ובעוטף עזה.

אומנם יש הבדלים לא מבוטלים בין פינוי היישובים באוגוסט 2005 לסדרת הפינויים שהתרחשו באוקטובר 2023. במערכה הנוכחית התרחש הפינוי לאחר מתקפה קטלנית שבה נהרגו ונפצעו אלפים ונחטפו יותר מ־200, ובכללם אזרחים רבים, ונגרם נזק רב לרכוש. פגיעה כזאת או דומה לה לא התרחשה לפני פינוי היישובים מרצועת עזה ב־2005. שלא כמו במקרה של מתקפת הפתע, ההתנתקות הייתה מהלך ידוע ומתוכנן מראש. נוסף על כך, להבדיל מהיישובים שפוננו מרצועת עזה, יישובי העוטף שנפגעו באוקטובר 2023 מתוכננים לעבור תהליכי שיקום ושיפוץ או להיבנות מחדש במקומם המקורי.

רוב היישובים שנפגעו פגיעה חריפה בעוטף עזה הם קיבוצים (שאר היישובים באזור הם מושבים, ואליהם יש להוסיף גם את הערים שדרות ואופקים שגם הן נפגעו קשה במתקפת הפתע). לעובדה זו יש משמעות מבחינת המבנה הקהילתי, המערכות התומכות והענפים הכלכליים, ובמיוחד – ההסתמכות הנרחבת על ענף החקלאות, והקשר החזק, בדרך כלל, בין התושבים ביישוב. לעומת זאת, במקרה של תוכנית ההתנתקות רוב התושבים שפונו התגוררו ביישובים קהילתיים (לא חקלאיים) והיתר התגוררו במושבים (שאכן גם בהם היה לחקלאות מקום מרכזי). היישובים שפונו בגבול הצפון, שחלק ניכר מהם מושבים, לא חוו אבדות בנפש בהיקף נרחב כל כך כמו יישובי העוטף, אך משותף להם הפינוי המתמשך של רוב האוכלוסייה מבתיה והנזק ההולך וגדל לבתים ולרכוש.

עם זאת, יש גם כמה נקודות דמיון בין הפינוי של 2005 לפינוי של 2023, ובהן: (1) סדר הגודל של התופעה: כאז כן עתה עומדים במוקד העניין כמה אלפי אנשים (או לכל היותר כמה עשרות אלפי אנשים בפינוי הנוכחי). (2) בשני המקרים נשאלות השאלות: האם כל הקהילות יקומו מחדש? והאם כל החברים בכל אחת מהקהילות חפצים או יחפצו בעתיד לחזור אל קהילותיהם ואל יישוביהם המקוריים? (3) נוסף על כך נידונות שאלות המגורים הזמניים, שאלת הפיצויים ושאלת השיקום התעסוקתי והעסקי – המוכוון והספונטני.

למרות האפשרות להרחיב את מסגרת הדיון להקשרים נוספים, ובכללם ההקשר הפוליטי והביטחוני, מחקר זה התמקד בהשלכות הכלכליות הקונקרטיות והישירות של הפינוי. עם זאת, יש לציין שלאורך השנים פרסמו כמה חוקרים וגורמים במערכת הציבורית, ובכללם מבקר המדינה, כמה מחקרים ודוחות ביקורת בנושא. למרות ההבדלים הניכרים בין הפינוי ב־2005 לפינויים ב־2023, דווקא בעניין טיפול המדינה במפונים יש ביניהם קווי דמיון חשובים, ולכן יש טעם שקובעי המדיניות ומיישמייה בכל הרמות ייתנו את דעתם לתובנות הרבות שבפרסומים האלה ולמסקנות המפורטות שבהם, בדבר המגורים הזמניים, אופני הפיצוי הכספי לשכירים ולעצמאים, שימור הקהילות ותחומים נוספים. רשימה חלקית של המקורות האלה מופיעה בנספח ב.

שיטה ונתונים

הממצאים המוצגים להלן מבוססים על ניתוח נתוני פרט מותממים שנעשה בחדר המחקר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.¹ כדי לבחון את ההשפעה ארוכת הטווח של פינוי יישובים על מצבם הכלכלי והתעסוקתי של הפרטים, הניתוח מבוסס על השוואת תוצאות של שתי קבוצות של פרטים: קבוצת טיפול וקבוצת ביקורת. קבוצת הטיפול כוללת אנשים שגרו ביישובי גוש קטיף בשנת 2004, וקבוצת הביקורת כוללת אנשים באותו טווח גילים שבשנת 2004 גרו באחת מארבע המועצות האזוריות ביהודה ושומרון: דרום הר חברון, בנימין, שומרון וגוש עציון. ההצדקה לבחירה באוכלוסייה זו לקבוצת הביקורת טמונה בכמה נקודות דמיון בין הקבוצות: בשתי הקבוצות מדובר במועצות אזוריות, בשתייהן רוב התושבים מתגוררים ביישובים קהילתיים, ובשתייהן רוב התושבים דתיים. לכך אפשר להוסיף את העובדה שבשני המקרים מדובר באוכלוסייה שבחירה לגור ביישובים מעבר לקו הירוק, ומכאן שנוסף על הנטייה הקהילתית הן חולקות דמיון גם בנטייה האידיאולוגית והתרבותית.

סיבה נוספת לשימוש בקבוצת ביקורת – בלי להסתפק בהשוואת התוצאות של תושבי גוש קטיף לאורך זמן – היא שבשנים 2004-2005 הורגשה תחילת ההתאוששות משנות המיתון הכלכלי שפקד את ישראל בשנים 2000-2003. כך, ההשוואה לקבוצת הביקורת מאפשרת לבדוד את השפעת פינוי היישובים, שחוו הפרטים בקבוצת הטיפול בלבד, מהשפעת המיתון והיציאה ממנו, שחווה כלל אוכלוסיית המדינה.

גודל קבוצת הטיפול הוא 4,130 פרטים, וגודל קבוצת הביקורת – 37,307 פרטים. התמקדות בקבוצת הגיל 20-49 (ילידי השנים 1955-1984) מקטינה את גודל הקבוצות ל-2,827 ו-26,552, בהתאמה. התוצאות שנבחנו הן תעסוקה וגובה שכר, לפי כמה חתכים (מגדר, השכלה ומעמד תעסוקתי: עצמאים מול שכירים).

1 תודתי נתונה לג'וליה ויזר, סגלית מאז"ה, דיוויד גורדון, מרים אייזנשטיין, הלן ברוסילבוסקי, יפעת קוליפטשוק, ושאר עובדי הלמ"ס בתחום הנגשת המידע, על הסיוע בהכנת מחקר זה.

אמידת אפקט הטיפול – כלומר ההפרש בין קבוצת הטיפול לקבוצת הביקורת שאפשר לייחסו להשפעת הפיננסי – מבוססת על המשוואה הזאת:

$$Y_{itac} = \tau_1 HofGaza + \beta_1' X_i + \delta_{ac} + \varepsilon_{itac}$$

במשוואה Y_{itac} הוא משתנה התוצאה עבור פרט i המשתייך לקבוצת שנתוני לידה a שהיה מועסק בשנת 2003 בענף כלכלי c . משתנה התוצאה נמדד בזמן t , כלומר מספר החודשים, או השנים, יחסית למועד יישום תוכנית ההתנתקות. $HofGaza$ הוא משתנה בינארי השווה ל-1 עבור מי שבשנת 2004 סמל היישוב שלהם היה אחד מיישובי המועצה האזורית חוף עזה. X הוא וקטור של מאפיינים אישיים, ובהם מגדר, השכלה, מצב משפחתי ב-2004 ומספר ילדים ב-2004. δ_{ac} הוא אפקט קבוע לקבוצת גיל x ענף כלכלי, ו- ε_{itac} הוא שאריות.

ממצאים

פרק 2

2.1. שכירים בגילי העבודה העיקריים

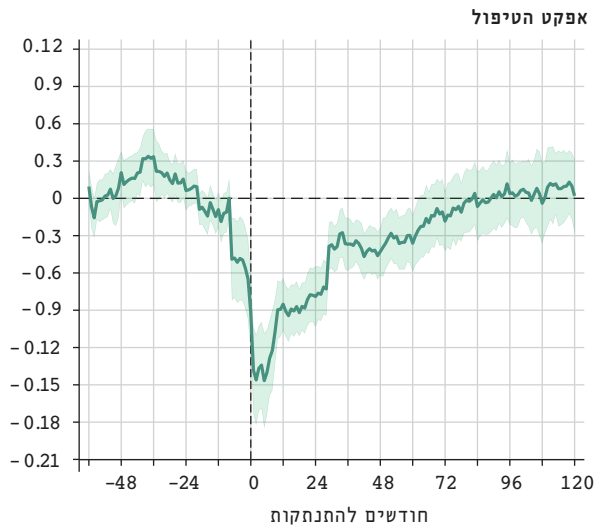
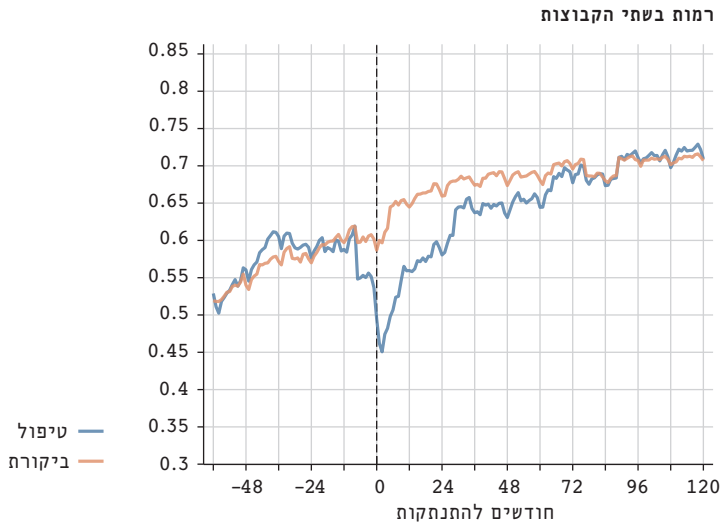
בכל אחד מהתרשימים בחלק זה מוצגת השפעת ההתנתקות על תוצאות שונות בשוק העבודה בשני אופנים: מימין מוצג אפקט הטיפול, כלומר ההפרש הנאמד בין שתי הקבוצות בתקופה הנבחנת, שמקורו ברגרסיה שנאמדה עבור כל חודש בנפרד, ומשמאל מוצגות הרמות של משתנה התוצאה בשתי הקבוצות. כלומר, סדרה אחת מציגה את ממוצע משתנה התוצאה בקבוצת הביקורת (אנשים שהתגוררו בארבע המועצות האזוריות הגדולות ביהודה ושומרון ב־2004); והסדרה השנייה מציגה את הרמה בקבוצת הטיפול (אנשים שהתגוררו ב־2004 בגוש קטיף), המתקבל מחיבור של ממוצע קבוצת הביקורת ואפקט הטיפול.

תחילה מוצגות רמת התעסוקה ורמת השכר בקרב שתי הקבוצות לאורך 15 שנים: חמש שנים לפני הוצאתה לפועל של תוכנית ההתנתקות, ועשר שנים לאחריה. תרשים 1 מראה את שיעורי התעסוקה החודשיים, כלומר את שיעור הפרטים שקיבלו הכנסה כלשהי במהלך כל חודש. האוכלוסייה הנבחנת בתרשימים זה כוללת אך ורק פרטים שלא קיבלו הכנסה עצמאית באחת משלוש השנים שקדמו להתנתקות, ובשנת 2004 היו בטווח הגילים 20-49. התרשים מראה שאומנם עד תחילת 2005 נעו שתי הקבוצות – 2,827 מתושבי מועצה אזורית חוף עזה (קבוצת הטיפול) ו־26,552 מתושבי המועצות האזוריות ביהודה ושומרון (קבוצת הביקורת) במקביל, ושיעורי התעסוקה שלהם היו דומים²: שתי הקבוצות טיפסו משיעור תעסוקה של 50% ל־60%, טיפוס שמקורו בהתבגרות של אוכלוסיית המדגם וביציאה הדרגתית משנות המיתון הכלכלי.

2 העלייה בשיעור התעסוקה לאורך חמש השנים שלפני ההתנתקות יכולה להיות מוסברת בהרכב הגילי – כלומר, פרטים צעירים שנכנסו בהדרגה לשוק העבודה בצירוף היציאה ההדרגתית מהמיתון הכלכלי.

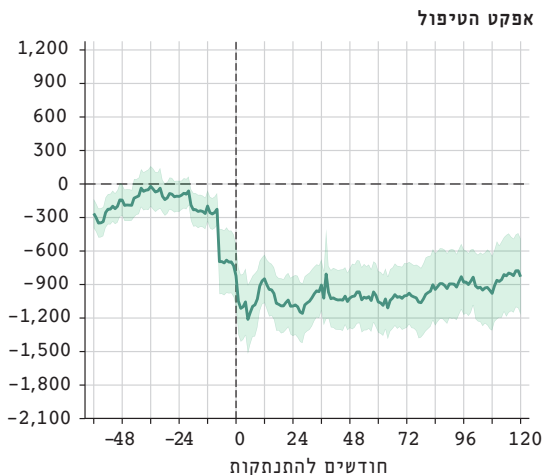
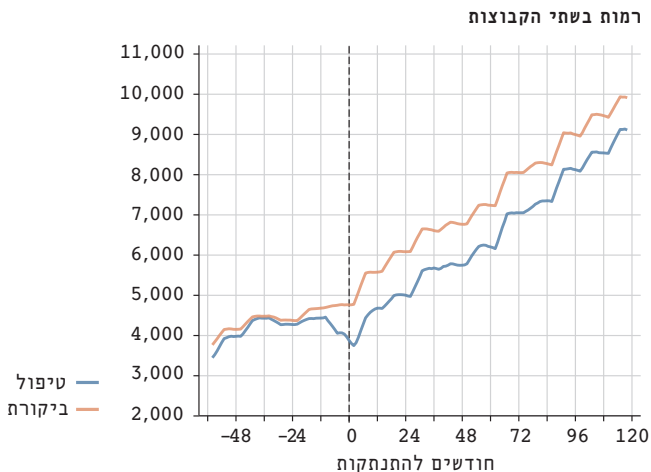
1 תרשים

שיעורי התעסוקה החודשיים של תושבי גוש קטיף (טיפול) ותושבי ארבע מועצות אזוריות ביהודה ושומרון (ביקורת), ילידי 1984-1955 (טווח הגילים 20-49 בשנת 2004) (ב-%)

תרשים 2

הכנסה חודשית מעבודה שכירה של חושבי גוש קטיף (טיפול) ותושבי ארבע מועצות אזוריות ביהודה ושומרון (ביקורת), ילידי 1955-1984 (טווח הגילים 20-49 בשנת 2004) (בש"ח)

הערה: רמות השכר בלוח השמאלי מוצגות על בסיס ממוצע נע חמשה-תקופתי. ההכנסה מעבודה כוללת הכנסה בגובה אפט. משתני הבקרה בשני התרשימים כוללים מגדר, השכלה, שנתוני לידה (מקובצים ברמה החמש-שנתית), מספר ילדים ומצב משפחתי ב־2004.

כמה חודשים לפני ההתנתקות, וביתר שאת בחודש ההתנתקות ובחודשים שלאחריו, צנח שיעור בעלי ההכנסה בקבוצת הטיפול (קבוצת המפונים) מ-60% ל-45%; ובקבוצת הביקורת, תושבי המועצות ביהודה ושומרון הוא נותר בעינו. ההפרש המתקבל הוא כ-10 עד 15 נקודות אחוז בטווח של שנתיים-שנתיים וחצי הראשונות, ופער התעסוקה בין הקבוצות נסגר רק לאחר חמש עד שש שנים ממועד ההתנתקות.

תרשים 2 מראה ניתוח דומה של גובה ההכנסה (לרבות הכנסה אפס). התרשים מראה שבשנים שקדמו להתנתקות היה גובה השכר של תושבי המועצה האזורית חוף עזה דומה מאוד לשכר שרווח בקבוצת הביקורת. לאחר ההתנתקות ההפרש הנאמד בין הקבוצות גדל עד יותר מ-1,000 ש"ח ולאט ובהדרגה הוא שב והצטמצם ל-900 ש"ח כעשור לאחר ההתנתקות.

2.2 פרטים בגילי הפרישה מתעסוקה

בצד ההשפעה הניכרת על שכירים בגילי העבודה העיקריים, היו להתנתקות השפעות ניכרות על ההכנסה והתעסוקה של כמה קבוצות משנה. אחת מהקבוצות האלה היא האוכלוסייה הקרובה לגיל הפרישה הרשמי. תרשים 3 מראה את השפעת ההתנתקות על מצב התעסוקה, לאורך עשור וחצי, בקרב ילידי שנות ה-40, כלומר מי שערב ההתנתקות היו בסביבת גיל הפרישה.

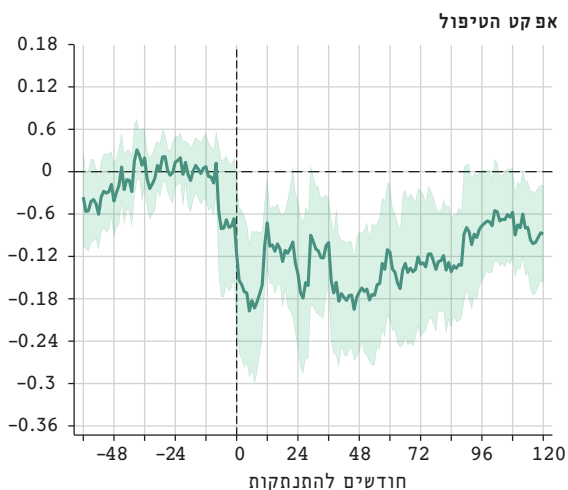
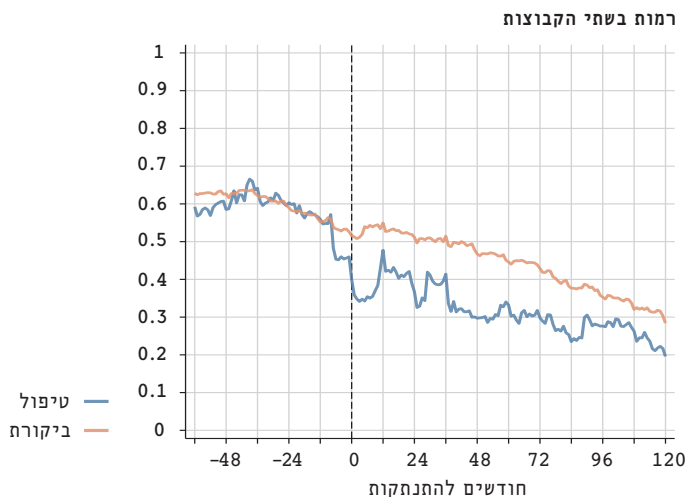
בקבוצת הביקורת חלה ירידה הדרגתית ורציפה בשיעורי התעסוקה של קבוצת הגיל הרלוונטית – עם ההתבגרות של חברי הקבוצה וחצייה של רבים מהם את גיל הפרישה – מ-60% ל-30% בערך על פני 12 שנים. ואולם, בקרב חברי קבוצת הטיפול ניכרת ירידה מוקדמת ומהירה יותר בתעסוקה ל-40% בטווח הקצר, ול-20% ו-30% בטווח הארוך. בסך הכול, הפער שנפער בין הקבוצות מגיע ל-18 נקודות אחוז בטווח הקצר והבינוני. הפער מצטמצם רק בסוף התקופה, אך לא נסגר לחלוטין גם עשר שנים לאחר ההתנתקות.³

3 בשיעורי תעסוקה נמוכים בא לידי ביטוי "אפקט רצפה", כלומר העובדה שאי אפשר לרדת מתחת ל-0%.

משמעות הדבר היא שההתנתקות הגבירה את הנטייה לפרישה מוקדמת מעבודה בקרב פרטים שהושפעו ממנה במישרין.

תרשים 3

שיעורי התעסוקה של תושבי גוש קטיף (טיפול) ותושבי ארבע מועצות אזוריות ביהודה ושומרון (ביקורת), ילידי שנות ה־40 (ב־%)

2.3. אוכלוסיית העצמאים

הניתוח המוצג בסעיף זה ממוקד בהשוואת מצב העצמאים בקבוצת הביקורת למצבם בקבוצת הטיפול. עצמאים לעניין זה הם מי שעיקר הכנסתם מעבודה הגיע מעבודה עצמאית באחת משלוש השנים שקדמו לתוכנית ההתנתקות (2002, 2003 או 2004). גודל הקבוצות במדגם זה הוא 486 פרטים בקבוצת הטיפול ו־2,517 בקבוצת הביקורת.

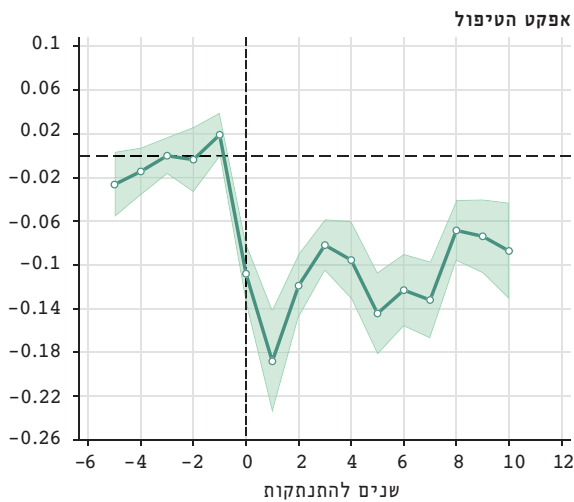
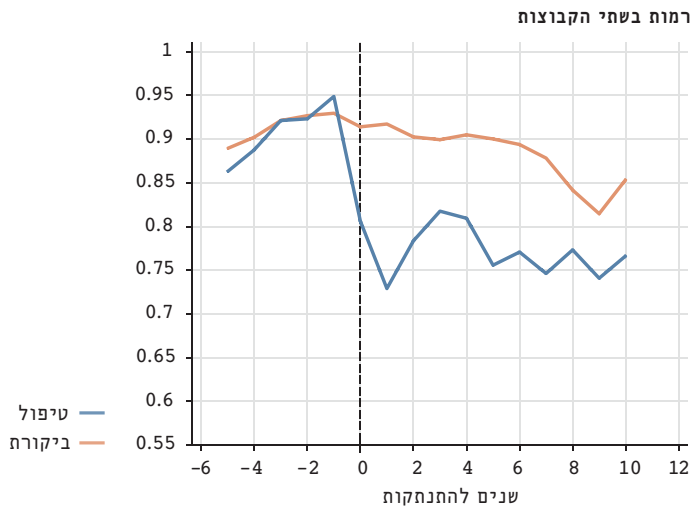
תרשים 4 מציג את מי שקיבלו הכנסה כלשהי מעבודה לאורך השנה הנבחנת, כלומר, מי שלא קיבל אפילו שקל אחד של הכנסה מעבודה בשנה זו (הכנסה שכירה או עצמאית), ערך משתנה התוצאה שלו בשנה זו הוא 0, ו־1, אחרת. התרשים מראה שלהתנתקות הייתה השפעה דרמטית על אוכלוסיית העצמאים: בטווח הקצר חל קיטון של כ־20 נקודות אחוז – מ־95% ל־75% – בשיעור העצמאים שקיבלו הכנסה חיובית מעבודה. במהלך השנים שאחרי ההתנתקות ועד 7 שנים לאחר פינוי היישובים היה שיעור היחידים מקבוצת הטיפול שלא קיבלו כל הכנסה מעבודה כלשהי גבוה בכ־12 נקודות אחוז בהשוואה לקבוצת הביקורת. גם בהמשך, בטווח של שמונה עד עשר שנים לאחר ההתנתקות, לא נסגר הפער, והוא נותר סביב 8 נקודות אחוז.

תרשים 5 מציג ניתוח מקביל עבור התוצאה של מדד ההכנסה מעבודה. כלומר, כאן חושבה עבור כל פרט ההכנסה בכל שנה – לרבות הכנסה מעבודה שכירה ועצמאית – יחסית לשנת 2004, שהוגדרה לשם כך כ־1. גם לפי מדד תוצאה זה מתקבל הרושם שהגידול בהכנסתם מעבודה של עצמאים היה איטי יותר בקבוצת הטיפול (תושבי מועצה אזורית חוף עזה) בהשוואה לקבוצת הביקורת (תושבי המועצות האזוריות ביהודה ושומרון).⁴ הפער בקצב העלייה של ההכנסה מעבודה בקרב עצמאים גדול יותר בהשוואה לנתון המקביל בקרב שכירים (ראו תרשים 6).

4 סייג אחד שיש לסייג בנוגע לממצאים האמורים על אוכלוסיית העצמאים טמון בכך שעצמאים יכולים למשוך לעצמם הכנסה בכמה דרכים, למשל, באמצעות חלוקת הכנסות של הפירמה ולא בהכרח דרך רכיב השכר. אם לאחר ההתנתקות ניצב בפני עצמאים מפונים מערך תמריצים חדש – מבחינת המיסוי או מבחינה אחרת – שהיה בו כדי לגרום להם להעדיף את חלוקת רווחי החברה על פני משיכת שכר, יכול להיות שזה ההסבר לממצא המתועד, במקום או נוסף על שיקוף הפגיעה הכלכלית הישירה שנבעה מההתנתקות.

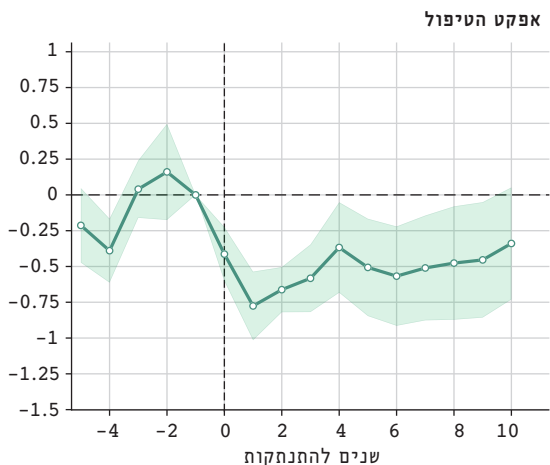
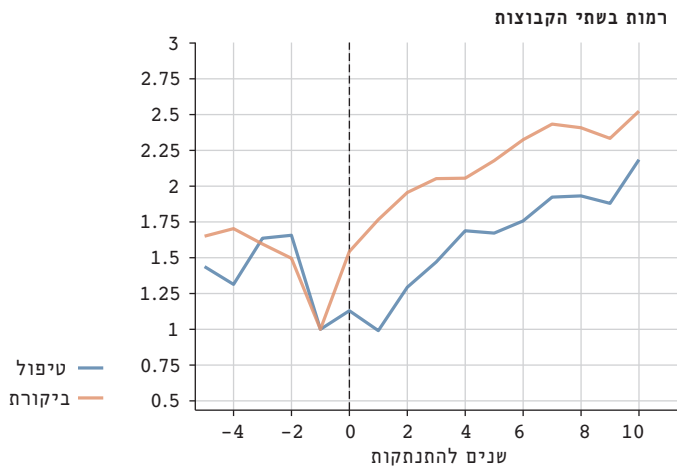
תרשים 4

שיעורי בעלי הכנסה (כלשהי) מעבודה בקרב מי שערב ההתנתקות היו עצמאים בקבוצת חושבי גוש קטיף (טיפול) ובקבוצת חושבי ארבע מועצות אזוריות ביהודה ושומרון (ביקורת) (ב-%)

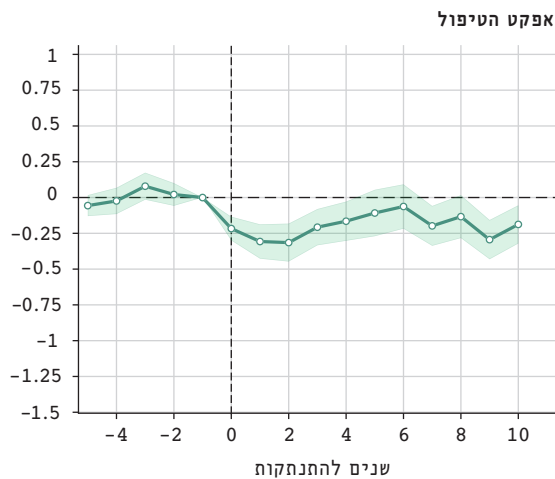
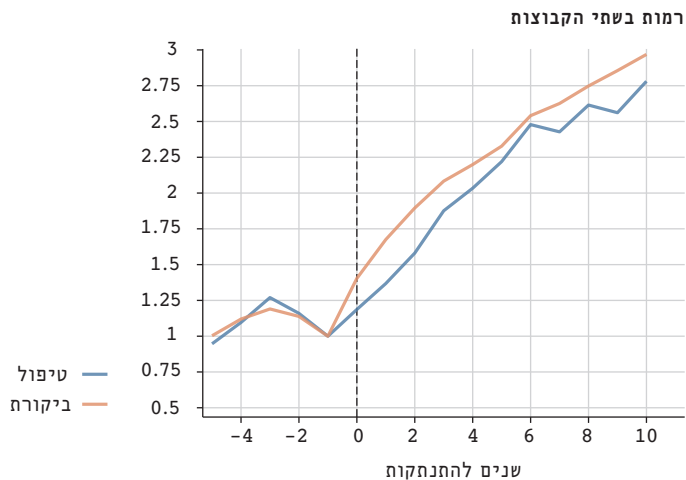
5 תרשים

גובה ההכנסה השנתית מעבודה יחסית לרמתה ב־2004 של מי שהיו עצמאים ערב ההתנתקות בקרב תושבי גוש קטיף (טיפול) ותושבי ארבע מועצות אזוריות ביהודה ושומרון (ביקורת) (בנקודות מדד)

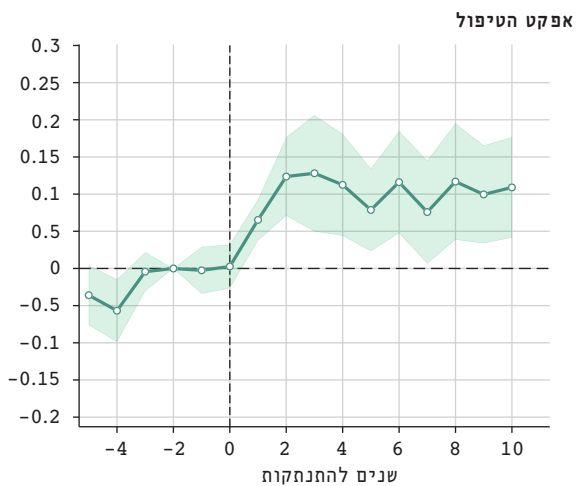
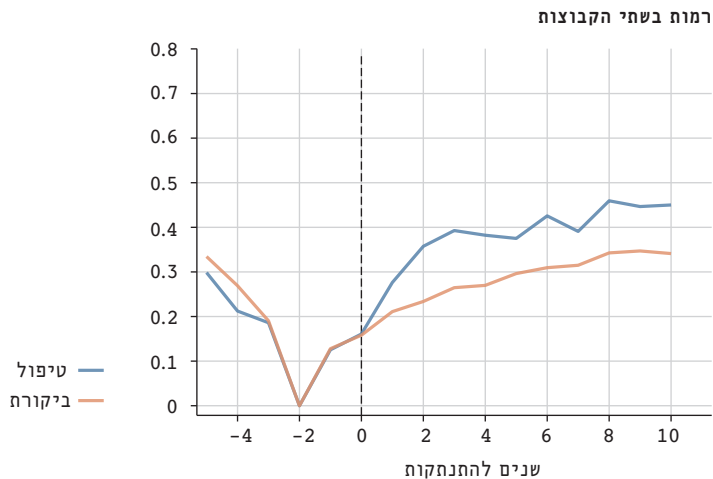
תרשים 6

גובה ההכנסה השנתית מעבודה יחסית לרמתה ב־2004 של מי שהיו שכירים ערב ההתנתקות בקרב תושבי גוש קטיף (טיפול) ותושבי ארבע מועצות אזוריות ביהודה ושומרון (ביקורת) (בנקודות מדד)

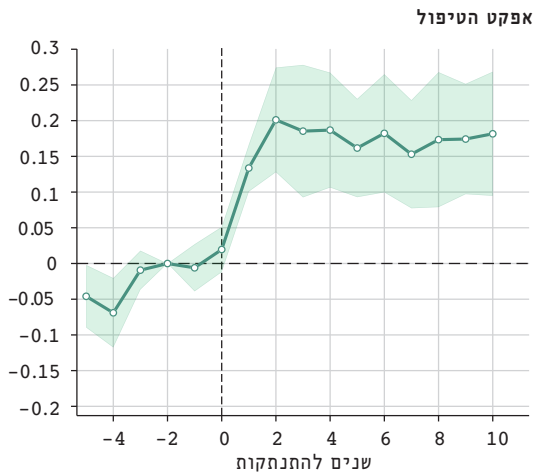
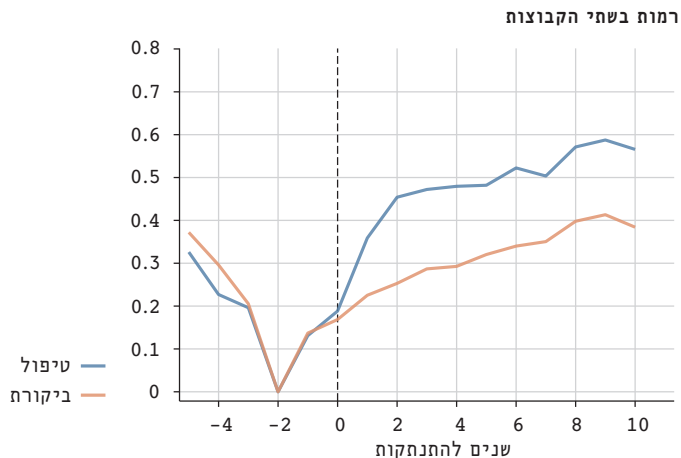
תרשים 7

שיעור הפרטים שעיקר הכנסתם מעבודה שכירה מחוץ מי שהיו עצמאים ערב ההתנתקות בקרב תושבי גוש קטיף (טיפול) ותושבי ארבע מועצות אזוריות ביהודה ושומרון (ביקורת) (ב-%)

תרשים 8

שיעור הפרטים שעיקר הכנסתם הגיעה מעבודה שכירה מתוך מי שהיו עצמאים ערב ההתנתקות ובכל השנים קיבלו הכנסה כלשהי - בקרב תושבי גוש קטיף (טיפול) ותושבי ארבע מועצות אזוריות ביהודה ושומרון (ביקורת) (ב-%)

הערה: המדגם בתרשים זה מוגבל לפרטים שבכל אחת מהשנים הנבחנות היו בעלי הכנסה חיובית מעבודה כלשהי (שכירה או עצמאית).

לבסוף, נראה כי חלק ממי שהיו עצמאים ערב ההתנתקות עברו להיות שכירים לאחריה – כפי שעולה מתרשים 7 המציג את שיעור הפרטים שעיקר הכנסתם הייתה מעבודה שכירה, מתוך מי שערב ההתנתקות היו עצמאים. התרשים מראה שלאחר ההתנתקות היה שיעור העצמאים שהסיטו את עיקר הכנסתם לעבודה שכירה בקבוצת הטיפול גבוה ב־10 נקודות אחוז מהשיעור המקביל בקבוצת הביקורת. בקרב תת־המדגם של מי שקיבלו הכנסה מעבודה כלשהי בכל אחת מהשנים, אפקט הטיפול גבוה יותר ומגיע לכ־20 נקודות אחוז (תרשים 8).

2.4. מגדר, השכלה וגיל

בסעיף זה מוצגות תוצאות ניתוח של השפעת ההתנתקות על התעסוקה בשלושה חתכים עיקריים: מגדר, השכלה וגיל. בכל תרשים מוצג אפקט הטיפול, כלומר, ההפרש הנאמד בין שתי הקבוצות בתקופה הנבחנת. חודשים שבהם ההפרש הנאמד בין קבוצת הטיפול לקבוצת הביקורת הוא מובהק סטטיסטית מסומנים ביהלום.

הממצאים מראים שהפערים בין גברים לנשים מתונים יחסית (תרשים 9). כלומר, הפער בין קבוצת הטיפול לקבוצת הביקורת בקרב גברים אינו שונה מאוד מהפער בין קבוצת הביקורת לקבוצת הטיפול בקרב נשים – אם כי קצב ההשתקמות התעסוקתית של גברים מהיר מעט יותר. ממצא זה מתיישב עם האפשרות שברוב משקי הבית הגברים היו המפרנסים העיקריים; וגם עם האפשרות שלנשים היה חלק מרכזי יותר בהשתקמות המשפחות והקהילות. בטווח הקצר שיעור התעסוקה קטן ב־12 וב־16 נקודות אחוז, בקרב גברים ובקרב נשים, בהתאמה. שנתיים וחצי לאחר ההתנתקות קטן פער התעסוקה בין קבוצת הטיפול לקבוצת הביקורת, הן בקרב גברים הן בקרב נשים, לכ־8 ו־4 נקודות אחוז, בהתאמה.

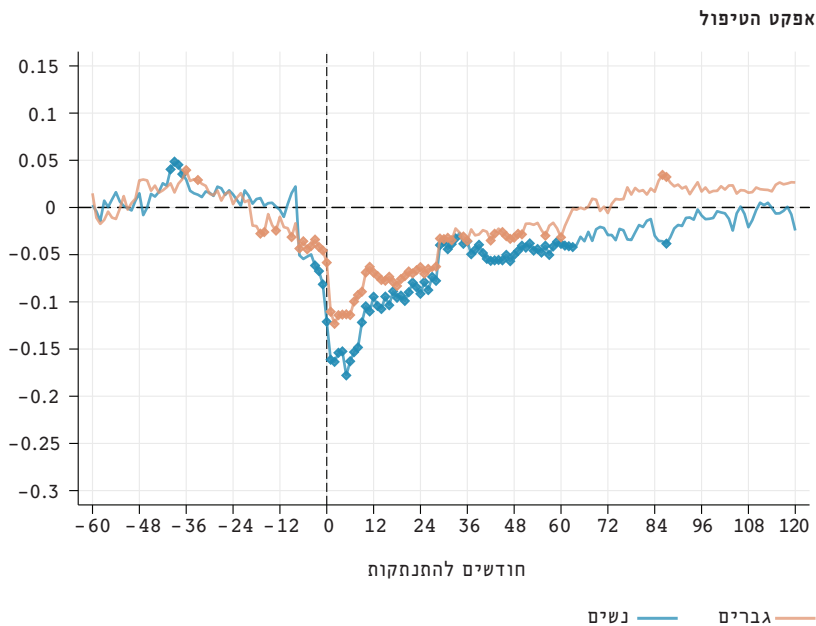
להבדיל מהפער בחתך המגדר, פער התעסוקה בין משכילים ללא־משכילים, והפער בין צעירים למבוגרים, הוא פער משמעותי ביותר, כפי שמראים תרשים 10 ותרשים 11. בקרב פרטים לא משכילים חל קיטון של כ־25 נקודות אחוז בשיעור התעסוקה (בהשוואה לקבוצת הביקורת) בטווח הקצר, ושל

כ־12 נקודות אחוז בטווח הבינוני; לעומת פער של כ־8-12 נקודות אחוז בטווח הקצר והבינוני בקרב פרטים משכילים.

פער תעסוקה משמעותי מאוד – ומתמשך – ניכר בקרב פרטים מבוגרים (דומה לממצא שתואר לעיל בסעיף 3.2). כלומר, הפער בין קבוצת הטיפול לקבוצת הביקורת בקרב ילידי שנות ה־50 גדול מאוד בטווח הקצר (כ־20 נקודות אחוז), אך נותר משמעותי גם לאורך העשור שלאחר ההתנתקות (בין 8 ל־12 נקודות אחוז). לעומת זאת, ילידי שנות ה־70 בקבוצת הטיפול מצמצמים את מלוא הפער ממקביליהם בקבוצת הביקורת כעבור פחות משלוש שנים מההתנתקות.

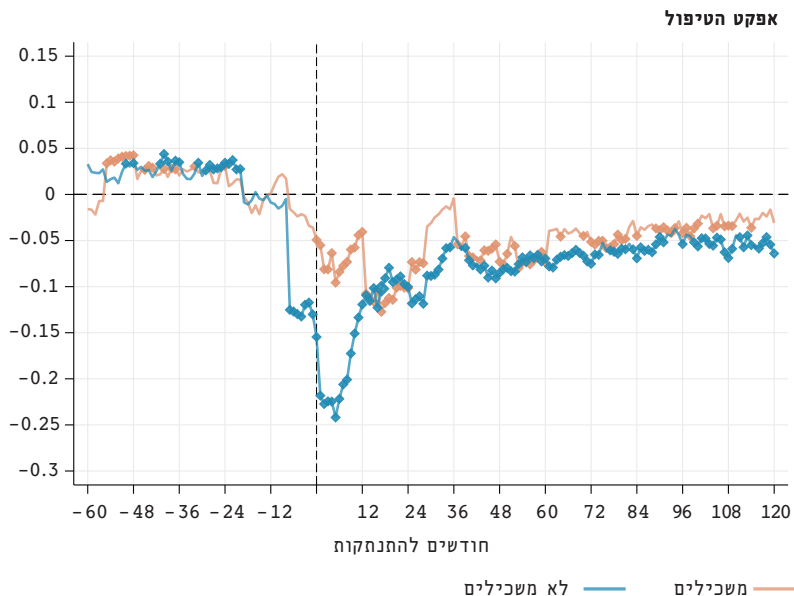
תרשים 9

השפעת ההתנתקות על שיעור התעסוקה בקרב תושבי גוש קטיף (טיפול) ותושבי ארבע מועצות אזוריות ביהודה ושומרון (ביקורת), ילידי 1955-1984 (טווח הגילים 20-49 בשנת 2004), לפי מגדר

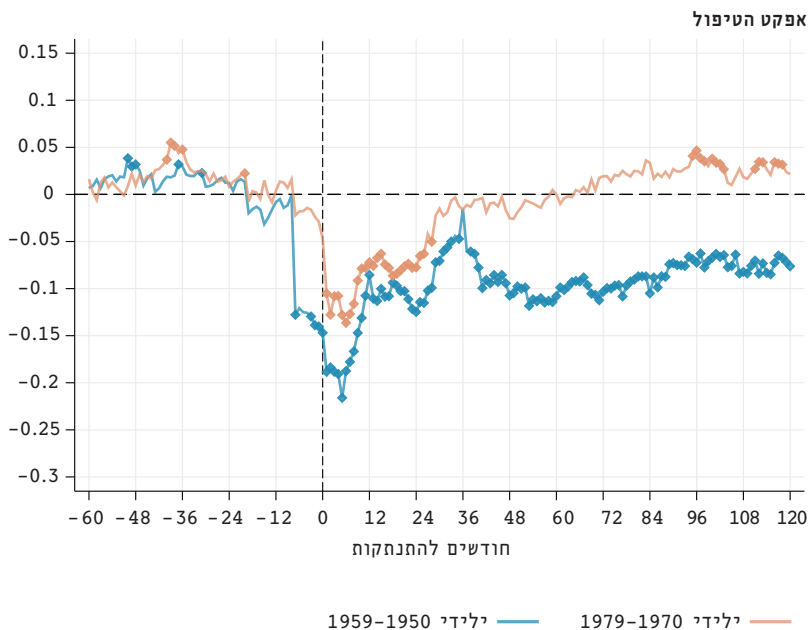
הערה: התרשים מציג את ההפרש הנאמד בתעסוקה בין קבוצת הטיפול לקבוצת הביקורת בקרב גברים ובקרב נשים בנפרד. חודשים שבהם הפרש זה מובהק מסומנים ביהלום.

תרשים 10
השפעת ההתנתקות על שיעור התעסוקה בקרב תושבי גוש קטיף
(טיפול) ותושבי ארבע מועצות אזוריות ביהודה ושומרון (ביקורת),
ילידי 1970-1950, לפי השכלה (ב-%)

הערה: התרשים מציג את ההפרש הנאמד בתעסוקה בין קבוצת הטיפול לקבוצת הביקורת בקרב בעלי השכלה גבוהה ובקרב חסרי השכלה גבוהה. המדגם צומצם לשנתוני לידה שערב ההתנתקות היו בני ובנות 35 ומעלה, כלומר מעבר לטווח הגילים שבו רוב האוכלוסייה משלימה תואר ראשון. חודשים שבהם הפרש זה מובהק מסומנים ביהלום.

תרשים 11
השפעת ההתנתקות על שיעור התעסוקה בקרב תושבי גוש קטיף
(טיפול) ותושבי ארבע מועצות אזוריות ביהודה ושומרון (ביקורת),
לפי שנתוני לידה (ב-%)

הערה: התרשים מציג את ההפרש הנאמד בתעסוקה בין קבוצת הטיפול לקבוצת הביקורת בקרב ילידי שנות ה-70 וילידי שנות ה-50 בנפרד. חודשים שבהם הפרש זה מובהק מסומנים ביהלום.

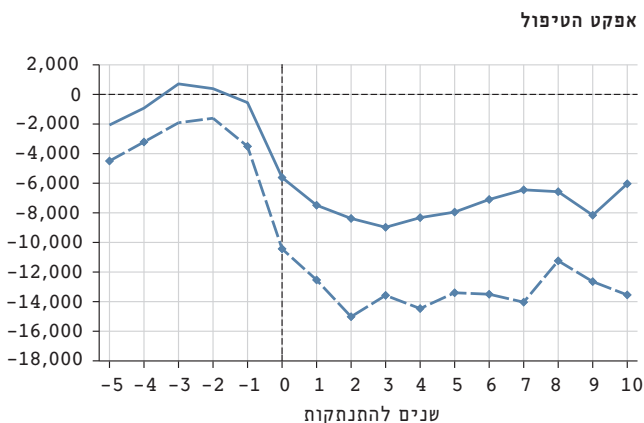
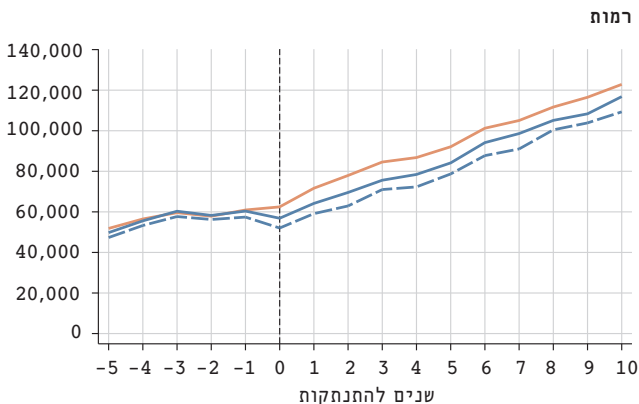
2.5. מועד ההגעה ליישובי הקבע

גורם אחר שעשוי להיות בעל חשיבות לקצב ההשתקמות של השכר והתעסוקה הוא מועד ההגעה ליישובי הקבע החדשים. ההנחה העומדת בבסיס אפשרות זו היא שהימצאות במגורים זמניים – או עצם המעבר הנוסף בין יישובים – עשויים להקשות על מציאת עבודה קבועה או על התמדה בעבודה. לעומת זאת, התבססות מחדש של הקהילות ביישובי הקבע יכולה לתרום לאופק ההשתקמות התעסוקתית והכלכלית של הפרטים. תרשים 12 מראה את ההכנסה השנתית של שכירים בקבוצת הביקורת ובקבוצת הטיפול לפי מועד ההגעה ליישוב הקבע: מי שהגיעו אל יישוב הקבע עד שנת 2012, לעומת מי שהצטרפו אליו אחרי 2012 או שלא הצטרפו אליו כלל, כלומר, לא הצטרפו מעולם ליישוב הקבע הנפוץ ביותר בקרב שותפיהם ליישוב המוצא (חלוקה זו רלוונטית לקבוצת הטיפול בלבד).

התרשים מראה שהירידה בהכנסה השנתית הייתה גדולה יותר דווקא בקרב קבוצת המפונים שהתכנסה מוקדם יותר ליישובי הקבע, ואילו הירידה בהכנסותיהם של הפרטים שהתכנסו אל יישובי הקבע מאוחר הייתה מתונה יותר. אומנם, נדמה שהקבוצה האחרונה כוללת פרטים בעלי פוטנציאל הכנסה גבוה יותר, שכן כבר בשנים הראשונות לאחר ההתנתקות, וגם בשנים שלפניה, ניכר פער קטן יותר בין הכנסתם לבין ההכנסה של קבוצת הביקורת. במילים אחרות: מועד המעבר אל יישובי הקבע אינו מקרי – פרטים בעלי פוטנציאל הכנסה נמוך יותר נטו כנראה להתכנס מוקדם יותר ליישובי הקבע (ניתוח רחב יותר של המעבר בין יישובים כשלעצמו מופיע בנספח א).

תרשים 12

ההכנסה השנתית מעבודה של שכירים, לפי מועד ההגעה ליישובי הקבע, בהשוואה לקבוצת הביקורת (תושבי המועצות האזוריות ביהודה ושומרון) (בש"ח)

— הצטרפו מאוחר/לא הצטרפו — הצטרפו מוקדם — ביקורת

הערה: "יישוב הקבע" הוא היישוב הנפוץ ביותר ביותר ב-2019 עבור כל אחד מיישובי המוצא שהשתייכו בשנת 2004 למועצה האזורית חוף עזה. קבוצת "הצטרפו מוקדם" כוללת את המפונים שהגיעו ליישוב הקבע עד 2012; והקבוצה השנייה, המשלימה ל-100%, כוללת את מי שהגיעו ליישוב הקבע לאחר 2012 או שלא עברו אליו מעולם. השנים המסומנות ביהלומים הן שנים שבהן ההפרש הנאמד בין הקבוצה הנבחנת לבין קבוצת הביקורת הוא מובהק סטטיסטית. "שכירים" כאן הם מי שעיקר הכנסתם ערב ההתנתקות הייתה מעבודה שכירה.

2.6. מה עומד מאחורי הממצאים?

כיצד אפשר להסביר את הממצאים שתוארו, ובעיקר את הירידה הניכרת בשיעור התעסוקה ובשכר, ואת ההשפעה החזקה במיוחד על עצמאים, מבוגרים ולא משכילים?

אפשר להביא בחשבון כמה סיבות אפשריות לירידה בתעסוקה. ראשית, פינוי האוכלוסייה מהיישובים הביא לניתוק בין עובדים למקומות עבודה, ולכן גם לקטיעת הקריירה של רבים מהם. כלומר, חלק מהתושבים נאלצו למצוא מקום עבודה חדש, ובתקופת הביניים היו ללא שכר או שעבדו בעבודה זמנית והשתכרו פחות יחסית לנקודת המוצא. אומנם באותו הזמן הם היו זכאים לפיצויים מסוגים שונים, כך שסך הכנסתם מכל המקורות הייתה יכולה להישאר על רמה אחידה לאורך זמן, ואולם הקצבאות והפיצויים לא הובאו בחשבון בניתוח זה, כיוון שאינם נכללים במסד הנתונים שעל בסיסו נעשה הניתוח.

שנית, אפשר שהתמיכה הכספית הישירה שניתנה למפונים הקטינה את התמריץ לחזרה לעבודה לגבי חלקם. למעשה, אפשרות זו כוללת שני תרחישי משנה: תרחיש אחד דומה להסבר הקודם – בתקופת הביניים החליפו הפיצויים המדינתיים, שאינם נצפים בנתונים, באופן חלקי או מלא, את ההכנסות מעבודה; ובהדרגה, עם החזרה לתעסוקה, שבו ההכנסות מעבודה והחליפו את ההכנסה מתמיכות. לפי התרחיש השני, ההסתמכות על תמיכה כספית ישירה לאורך תקופה מסוימת פגעה בכישורים התעסוקתיים של הפרטים וכך עיכבה את החזרה לעבודה, או השפיעה על איכות המשרות שמצאו הפרטים בסופו של דבר.

שלישית, השלכות פסיכו־סוציאליות של פינוי היישובים – כמו דיכאון והתרופפות של הרקמה החברתית – היו עשויות להשפיע לרעה על הסיכויים לחזור לתעסוקה, בהנחה שהיתרגמו לפגיעה בהון האנושי של הפרטים, ועל יכולתם להשתלב מחדש במשרות.

לבסוף, ההבדלים בין הקבוצות מבחינת עוצמת הפגיעה קשורים להסברים שהוצעו לעיל אך גם למאפייני כל אחת מקבוצות המשנה. משכילים הם, ככלל, בעלי יכולת הסתגלות גבוהה יותר בהשוואה ללא משכילים, וגם בעלי יכולת התאמה למגוון רחב יותר של משרות. לעומת זאת, יכולת ההתאמה של מבוגרים, ובכלל זה יכולתם לרכוש מיומנויות וכישורים חדשים, היא בממוצע נמוכה מיכולתם של עובדי צעירים. את הפגיעה הקשה יותר בקרב עצמאים, בהשוואה לשכירים, אפשר להסביר על בסיס ההנחה שעצמאים – ובמיוחד עצמאים העוסקים בחקלאות – זקוקים לסדרה ארוכה יותר של תנאים מוקדמים כדי לחזור לעבודה בתחום עיסוקם המקורי.

נקודות התורפה של היישובים שפוננו באוקטובר 2023

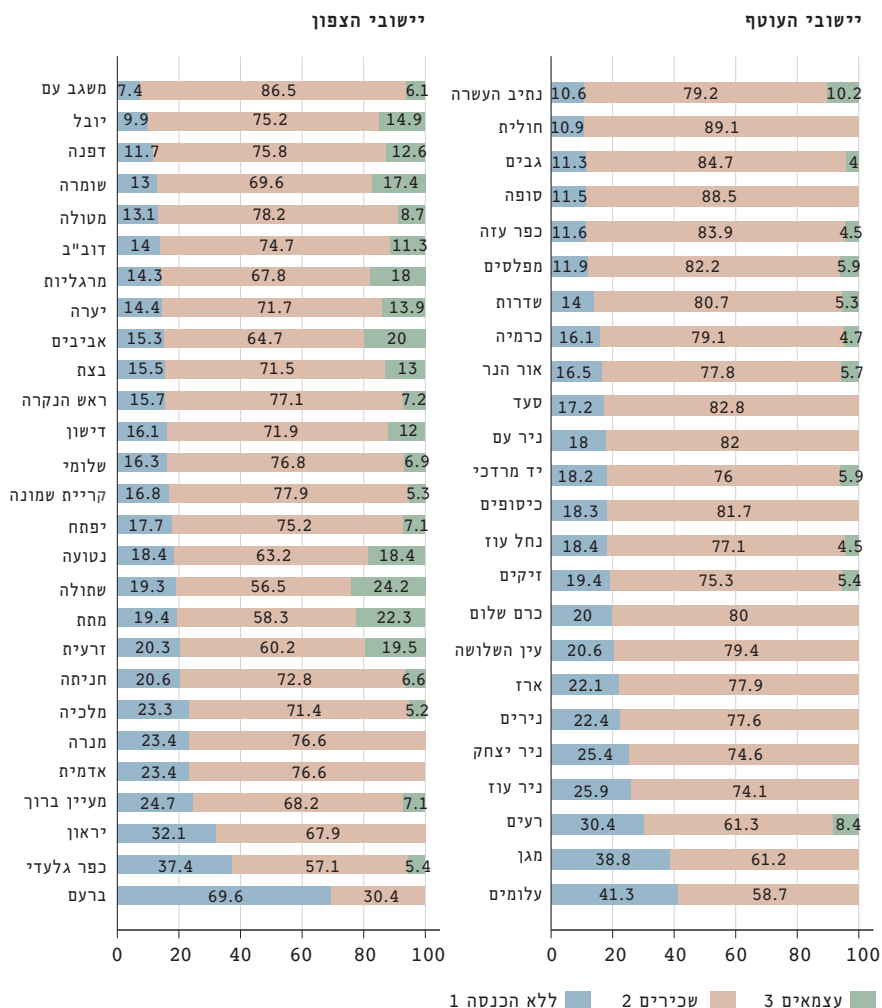
לנוכח הממצאים שהוצגו בנוגע להשפעת פינוי היישובים באוגוסט 2005 על התעסוקה והשכר של המפונים בטווח הבינוני והארוך, עולה השאלה: במבט קדימה, מה אפשר ללמוד ממאפייני היישובים שפוננו באוקטובר 2023 על נקודות התורפה של אוכלוסיות היישובים האלה? במיוחד ראוי לתת את הדעת על ההקשרים האלה:

ראשית, **שיעור העצמאים ביישובים**. הממצאים בתרשים 13 מראים שביישובים שבגבול הצפון יש שיעור ניכר מאוד של עצמאים, ואילו שיעורם בקרב יישובי העוטף נמוך למדי. ממצא זה קשור לעובדה שביישובי העוטף קיבוצים רבים, ואילו ביישובי גבול הצפון – יותר מושבים. כאמור, ההשפעה של פינוי היישובים מגוש קטיף על העצמאים הייתה קשה במיוחד בהשוואה להשפעה על שכירים. משמעות הדבר היא שלכאורה, מכוח עובדה זו – ובקיזוז שאר ההבדלים – יישובי גבול הצפון מועדים יותר לפגיעה עמוקה ומתמשכת יותר בתעסוקה ובהכנסה של התושבים.

שנית, **התפלגות הגילים של העוסקים בחקלאות** בכל אחד מחבלי הארץ. תרשים 14 מראה את שיעור המועסקים בחקלאות ובשאר הענפים, בכל קבוצת גיל, בשתי מועצות אזוריות שבהן ענף החקלאות הוא ענף מרכזי. במועצה האזורית מרום הגליל – שבה יש מרכזיות לענף הלול ולענפי המטעים – ניכרת העובדה שעובדים מבוגרים מרוכזים יותר בענף החקלאות בהשוואה לדור הצעיר. אם אכן אפשר להקיש מהממצאים הנוגעים להתנתקות למצב הנוכחי, חלוקה גילית וענפית זו היא סיבה לדאגה. שכן, בקרב מפוני גוש קטיף המבוגרים והעצמאים, היו בעלי נטייה מוגברת לחזור לאט מאוד לתעסוקה, או לפרוש מוקדם משוק העבודה. דפוס זה, בשילוב ההתרכזות של עובדים מבוגרים בענפי החקלאות, שהם ענפים מבוססי מקום – מעלים חשש בנוגע לפוטנציאל הפגיעה ולאופק ההשתקמות של יישובי גבול הצפון. במועצה אזורית אשכול – הבולטת במרכזיות של גידולי השדה – הפיזור של קבוצות הגיל בענף החקלאות מאוזן יותר, ולכן פוטנציאל הפגיעה בתעסוקת האוכלוסייה המבוגרת לכאורה אינו גבוה במיוחד (מעבר לעצם הפגיעה העודפת בעובדים מבוגרים, שנראית אפשרות סבירה בהחלט).

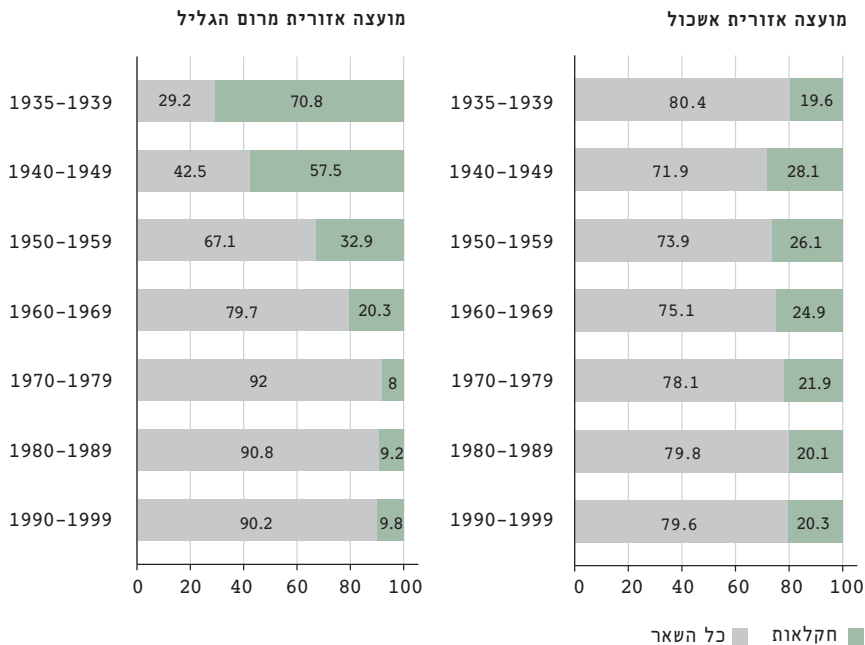
תרשים 13

התפלגות המעמד התעסוקתי ברמת היישוב ב-2019 ביישובי העוטף (4-0 ק"מ מהגבול) וביישובי גבול הצפון (0-5 ק"מ מהגבול) (ב-%)

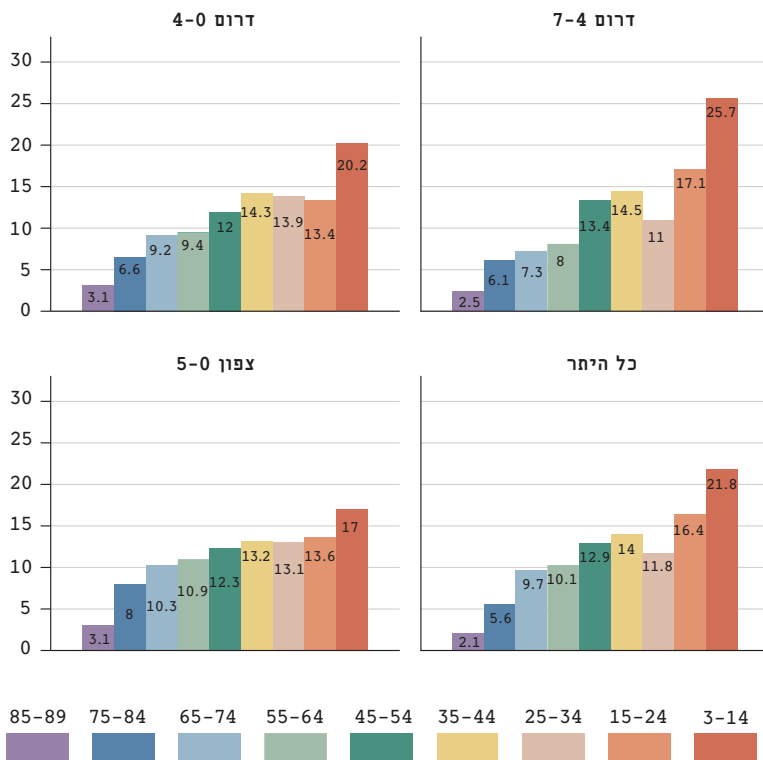
הערה: לא נכללו בתרשים הקיבוצים שלפני נחוני המכון לחקר הקיבוץ ב-2022 הם עדיין "שיתופיים" (כמו בארי). בקיבוצים אלו יש חברי קיבוץ המועסקים בקיבוץ אך נחוני השכר שלהם אינם מופיעים בנחוני רשות המיסים על שכירים.

תרשים 14
התפלגות הגילים בשתי מועצות אזוריות
מוטות חקלאות ביישובי העוטף (0-4) וביישובי גבול הצפון (0-5),
לפי ענפי כלכלה (ב-%)

נוסף על כך, האוכלוסייה ביישובים בקו העימות בצפון מבוגרת מעט יותר מאוכלוסיית היישובים באזור העוטף גם מעבר לשאלת התעסוקה וההשתייכות לענפים כלכליים, כפי שמראה תרשים 15. להבדל זה יש השלכות על סוגי השירותים הדרושים לכל גוש יישובים בטווח הקצר והבינוני (בתחומי החינוך, הבריאות והרווחה).

15 תרשים
התפלגות הגילים ביישובי קו העימות ובשאר הארץ
(נחוני 2021, מחושבים לפי 2024 ב-%)

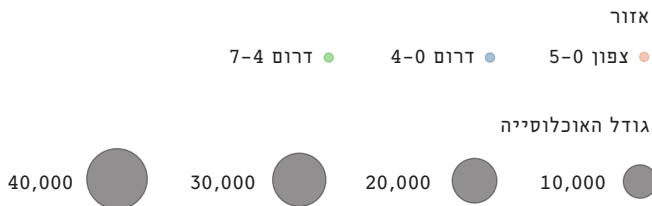
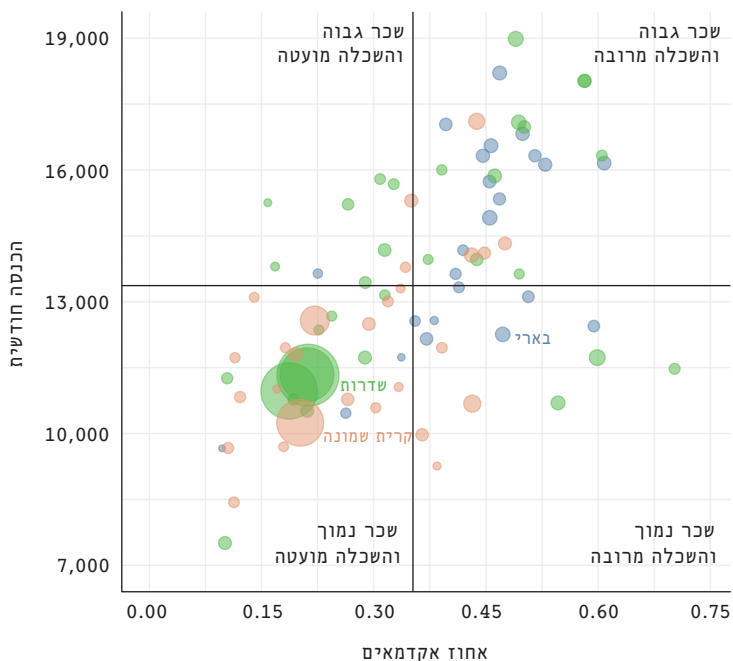

מקור: עיבודי המחבר לנחוני הלמ"ס.

ולבסוף, יש לציין כי בנקודת המוצא יש הבדלים ניכרים במאפיינים החברתיים-כלכליים של היישובים בשלושת גושי היישובים: בגבול הצפון (0-5 ק"מ מהגבול), ביישובי העוטף שבקרבת הגבול (0-4 ק"מ ממנו), וביישובי העוטף

המרוחקים יותר (4-7 ק"מ מהגבול). תרשים 16 מראה, על הציר האופקי, את שיעור בעלי ההשכלה הגבוהה ביישוב, ועל הציר האנכי את גובה ההכנסה החודשית הממוצעת מעבודה ביישוב. גודל העיגולים משקף את גודל האוכלוסייה ביישוב. על פי התרשים, היישובים שספגו את הפגיעה הקשה ביותר במתקפת 7 באוקטובר – יישובי העוטף שבמרחק 0-4 ק"מ מהגבול – מאופיינים בשיעורי השכלה ושכר גבוהים יחסית. מאפיינים אלו מורים שאוכלוסייה זו היא, ככלל, בעלת פוטנציאל גבוה, יחסית לשאר המפונים, להתאקלמות במקומות המגורים הזמניים. היישובים שבמרחק 4-7 ק"מ מגבול רצועת עזה מפוזרים על טווח רחב יותר של השכלה והכנסה. בהשוואה לכלל היישובים הכפריים בולטות הערים באזור אופקים ונתיבות (שמעבר ל-7 ק"מ), ושדרות (שבטווח 4 ק"מ) המאופיינות בשכר נמוך ושיעור משכילים נמוך. הקבוצה האחרונה – קבוצת היישובים בגבול הצפון – ממוקמת סביב הרביע השלישי, כלומר ברמת שכר נמוכה ושיעור משכילים נמוך. לנוכח הממצאים שתוארו קודם לכן עבור מפוני גוש קטיף, רמת השכלה נמוכה, המאפיינת את היישובים באזור זה בהשוואה לשאר המפונים יכולה להצביע על פגיעות עודפת.

תרשים 16
שיעור אקדמאים והכנסה חודשית (ברוטו) של יחידים מעבודה שכירה, 2019, ביישובים באזורי העימות (ב-%)

הערה: מוצגים נתונים של יהודים לא־חרדים, ילידי 1960–1994, ומוצגות גם הערים אופקים ונתיבות, אף שהן מרוחקות מהגבול יותר מ־7 ק"מ.
 מקור: עיבודי המחבר לנתוני הלמ"ס.

במחקר זה הוצגה ההשפעה של פינוי יישובים על ביצועי שוק העבודה של הפרטים המפונים בהתבסס על המקרה של פינוי היישובים בעקבות תוכנית ההתנתקות מרצועת עזה באוגוסט 2005. רמות התעסוקה וההכנסה של המפונים – פרטים שהתגוררו במועצה האזורית חוף עזה בשנת 2004 – הושו לתוצאות של פרטים שהתגוררו באותה שנה בארבע מועצות אזוריות ביהודה ושומרון. ממצאי הניתוח מעלים כי לפינוי היישובים הייתה השפעה שלילית, ניכרת בהיקפה, וממושכת, על התעסוקה והשכר של המפונים בהשוואה לקבוצת הביקורת. ההשפעה השלילית הורגשה יותר בקרב מבוגרים, עצמאים ולא משכילים, ובמידת־מה גם מעט יותר בקרב נשים בהשוואה לגברים.

השוואת המצב של מפוני גוש קטיף למצבם של מפוני העוטף ומפוני גבול הצפון איננה טריוויאלית. ראשית כול, נסיבות הפינוי של תושבי העוטף – ובעיקר, הנסיבות הפסיכולוגיות־חברתיות שלו – קשות לאין שיעור: תושבי העוטף ניצבו במרכזם של אירועי הטבח ב־7 באוקטובר. לעומת זאת, יישובי העוטף וגבול הצפון, שלא כמו יישובי גוש קטיף, אמורים להשתקם או להיבנות מחדש, במקומם המקורי, ועובדה זו יכולה לאפשר שיקום ורציפות בכמה מובנים שלא התאפשרו במקרה של מפוני גוש קטיף.

הבדל אחר, הנובע גם כן מאפשרות החזרה ליישובים של מפוני 2023, טמון בכך שפרופיל התושבים שיבחרו שלא לשוב לבתיהם עשוי להיות שונה מפרופיל החוזרים. במיוחד יש להביא בחשבון שמי שיבחרו שלא לחזור יהיו בעלי יכולת גבוהה יותר להתחיל מחדש במקום אחר, לצד מי שנפגעו פגיעה קשה ממתקפת הפתע. לצד שאלת חוסר הברירה, אפשר שישפיעו על החזרה גם גורמים אחרים, כמו מידת הזיקה לחבל הארץ המושפעת גם מהוותק במקום עד 2023. כלומר, גם מבחינה זו יש הבדל בין מפוני העוטף למפוני גוש קטיף. מפוני גוש קטיף לא יכלו לחזור ליישוביהם (אלא לכל היותר, לחבור לקהילות שלהם במקום אחר), ואילו מפוני העוטף יוכלו ככל הנראה להחליט אם לחזור ליישוביהם או להשתקע במקום אחר.

מצבם של יישובי גבול הצפון אחר: פינוי היישובים בצפון היה אמצעי מנע לצמצום הפגיעה בנפש, אך שלא כמו במקרה של יישובי העוטף, חזרתם של התושבים ליישוביהם – נכון לכתיבת שורות אלו – עדיין אינה נראית באופק.

לנוכח ההבדלים האלה, קשה להעריך אם הפגיעה בתעסוקה ובשכר של תושבי העוטף ותושבי גבול הצפון תהיה קשה יותר או קשה פחות, ממושכת או קצרה, בהשוואה למקרה המבחן שנדון. עם זאת, הממצאים שתוארו יכולים להצביע על כיוונים כלליים שראוי שיובאו בחשבון במסגרת עיצוב המדיניות הכלכלית והתעסוקתית המתאימה לטיפול בתושבי היישובים המפונים. מדיניות כזאת צריכה להביא בחשבון שהפגיעה בתעסוקה ובשכר בעקבות פינוי יישובים עשויה להיות רחבה בהיקפה וממושכת. נוסף על כך, יש טעם להפנות תשומת לב מיוחדת לאוכלוסיות שגילו פגיעות רבה במקרה של תוכנית ההתנתקות, ובראשם עובדים מבוגרים, עובדים חסרי השכלה ועצמאים.

התפזרות המפונים בין יישובים

בנספח זה מוצג ניתוח קצר של הפיזור הגאוגרפי בשנת 2019, של האוכלוסייה שפונתה בתוכנית ההתנתקות, לפי יישובי המוצא של האוכלוסייה בשנת 2004. אף שבמקרה הזה התושבים לא יכלו לחזור ליישובים המקוריים, אפשר לבחון את החבירה של מפונים אלו לקהילותיהם המקוריות ביישוב קבע אחר כפעולה החולקת כמה נקודות דמיון עם החזרה הצפויה של מפוני 2023 לבתיהם. פרטים סווגו כמי שחברו לקהילת המקור אם התגוררו בשנה מסוימת ביישוב שבשנת 2019 היה היישוב הפופולרי ביותר בקרב אנשים שפוננו מאותו יישוב מוצא (להלן "יישוב היעד העיקרי").

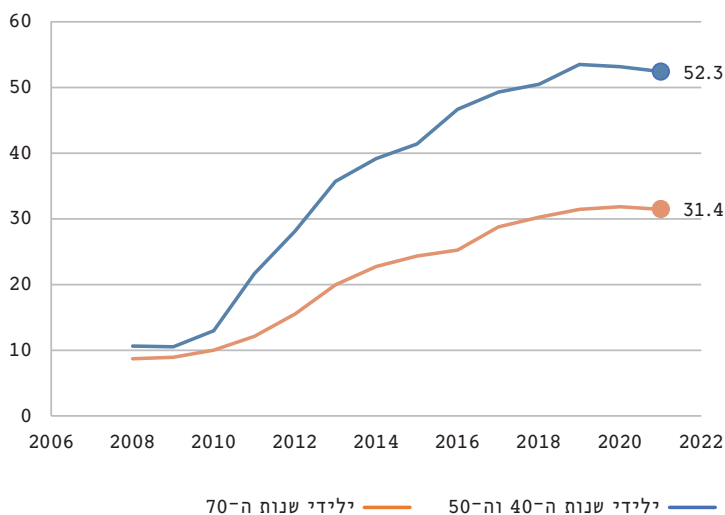
מהניתוח עולות שתי תובנות חשובות. ראשית, ניכרת חשיבותו של מאפיין הגיל. כאשר נבחן שיעור הפרטים שהגיעו עד כל נקודת זמן ליישוב היעד העיקרי נמצא פער ניכר בין שנתוני לידה. מקרב המפונים המבוגרים – למעלה ממחצית הגיעו ליישוב היעד עד 2019, ואילו מקרב המפונים הצעירים – השיעור המקביל עומד על פחות משליש. כלומר, מפונים מבוגרים נטו במידה רבה יותר לחבור אל קהילות המוצא שלהם. ממצא זה כשלעצמו עקבי עם העובדה שצעירים ככלל ניידים יותר ממבוגרים – גם ללא קשר לאירוע של פינוי. ואולם לעניין האוכלוסייה שפונתה או התפנתה מהעוטף ומגבול הצפון ב-2023, דפוס זה יכול ללמד מיהי האוכלוסייה שסיכוייה לחזור ליישוב המוצא נמוכים יותר.

שנית, הניתוח משקף את שיעור הפרטים שחברו לקהילותיהם בחלוף כעשור וחצי מהפינוי – כפי שמראים לוח 1 ותרשים 18 – בקרב מי שפוננו משבעה מתוך שמונת היישובים הגדולים ביותר במועצה האזורית חוף עזה. הפילוח בלוח 1 מבוסס על הגדרה מקלה יותר מזו שננקטה בתרשים 17, ונכללים בו גם מי שהגיעו ליישובים קטנים אחרים שאליהם הגיעו מפונים אחרים מיישוב המוצא, נוסף על יישוב היעד הפופולרי ביותר עבור יישוב מוצא זה. לפי הגדרה זו אפשר להעריך כי מתוך אוכלוסיית היישובים הגדולים – שבה התגוררה רוב אוכלוסיית המועצה האזורית חוף עזה – כ-40% מהמפונים חברו אל קהילות המקור שלהם עד 2019 לכל המאוחר (רובם חברו קודם לכן). תופעה זו הייתה חזקה יותר בקרב יוצאי חמשת היישובים הדתיים

(ממוצע משוקלל: 46%) בהשוואה ליוצאי שני היישובים החילוניים (21%), אם כי מעבר לרכיב הדתיות יש הבדלים נוספים בין שתי קבוצות היישובים האלה.

תרשים 19 מראה את הפיזור הגאוגרפי של יישובי היעד העיקריים של מפוני תוכנית ההתנתקות. ברוב המקרים מדובר ביישובים קהילתיים או במושבים, דומים לאופי של יישובי המוצא. יישובי יעד אלו משתייכים לכמה גושי התיישבות, וכמה מהם נמצאים באזור הנגב המערבי, במרחק קטן למדי מרצועת עזה.

תרשים 17
שיעור המפונים המתגוררים ביישוב היעד העיקרי (ב-%)

—
לוח 1
 —

התפזרות אוכלוסיית המפונים לפי יישוב המוצא – שבעה משמונת היישובים הגדולים במועצה האזורית חוף עזה

היישוב (ואופיו)	מספר התושבים שהופיעו בנתונים המינהליים (ולפי מקור חיצוני)*	שיעור האוכלוסייה שהתגוררה ביישובי היעד העיקרי ב-2019**
נווה דקלים (דחי)	2,302 (2,533)	46%
ניסנית (חילוני)	863 (957)	18%
עצמונה (דחי)	536 (574)	44%
גני טל (דחי)	351 (375)	69%
נצרים (דחי)	347 (390)	30% - 48%***
אלי סיני (חילוני)	342 (364)	30%
כפר דרום (דחי)	332 (363)	31% - 35%
סך הכול בשבעת היישובים	5,073***	40.2%

הערה: בלוח לא מופיעים הנחונים עבור נצר חזני שהיה היישוב הרביעי בגודלו.

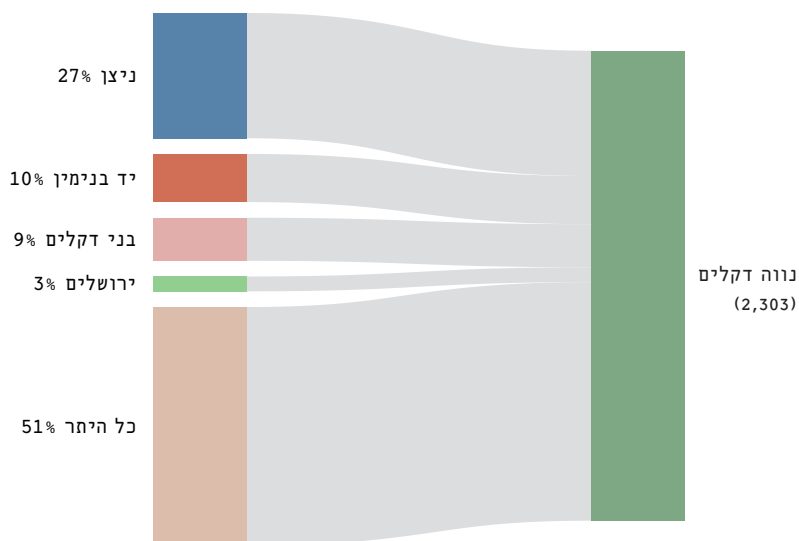
* אלו נתוני משרד הפנים ליוני 2003 המופיעים אצל שלג (2007). יש לציין כי גם הנתונים המינהליים של הלמ"ס, שהם הבסיס לניתוח במחקר זה, מקורם במרשם האוכלוסין של משרד הפנים, ומכאן שמדובר כפי הנראה באותו מקור בפרק זמנים של חצי שנה עד שנה. נוסף על כך, המקור המוקדם, הנדון במחקרו של שלג, כולל את כל הגילים, ואילו הנתונים שבבסיס המחקר הזה חסרים כמה שכבות גיל בשני קצות התפלגות הגילים.

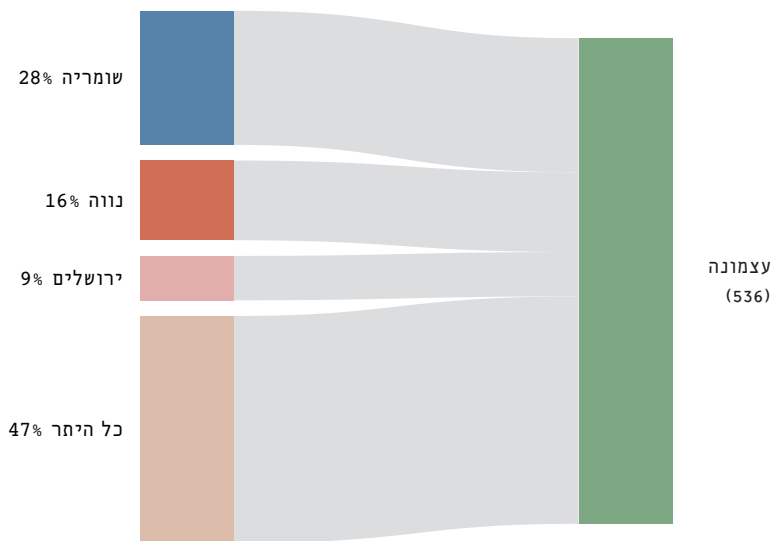
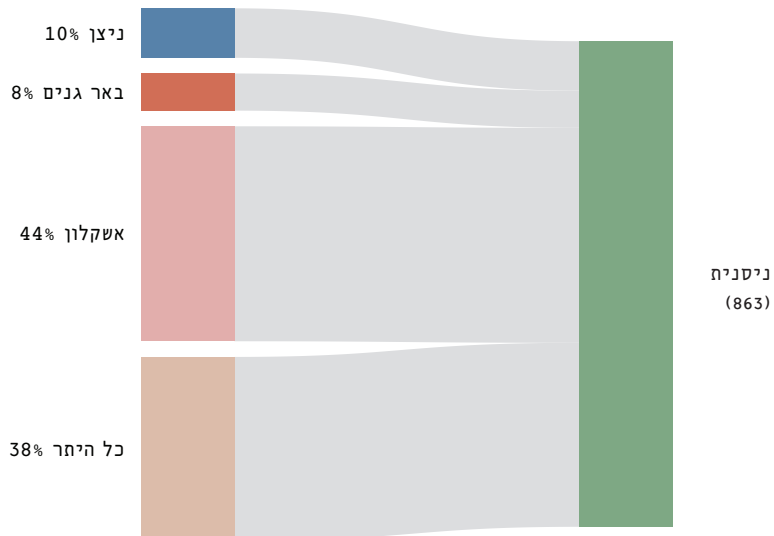
** "יישוב היעד העיקרי" הוא היישוב שבשנת 2019 היה היישוב הפופולרי ביותר בקרב אנשים שפנו מאותו יישוב מוצא. הקטגוריה המשלימה ל-100% היא עיר גדולה או יישוב כפרי אחר, כלומר התפזרות בקבוצות קטנות יותר בערים או ביישובים כפריים מרובים.

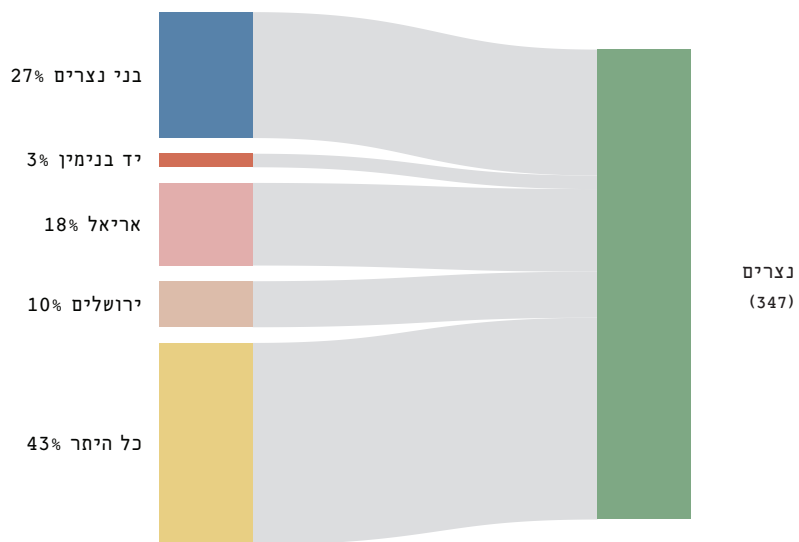
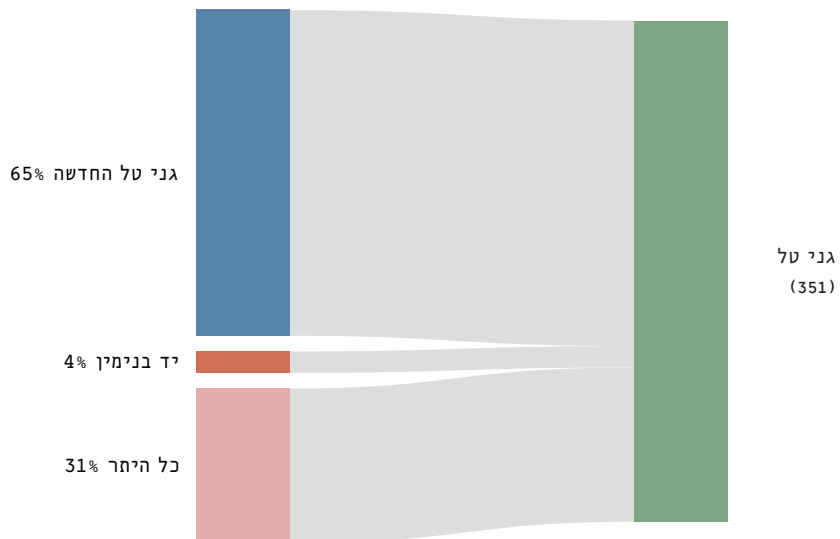
*** כ-18% מהמפונים שמוצאם בנצרים הקימו קהילה עצמאית באריאל, שהיא עיר קטנה-בינונית במונחים ישראליים.

*** בסך הכול הופיעו בנתונים שנותחו 7,082 פרטים. כלומר 2,000 היחידים הנוחרים שלא הוזכרו בלוח התגוררו ביישובים קטנים יותר שהשתייכו למועצה האזורית חוף עזה. לפי הנתונים הרשמיים של הלמ"ס, אוכלוסיית המועצה האזורית חוף עזה ב-2004 הייתה 8,200. הפער של כ-1,100 פרטים (בין 8,200 ל-7,082), מקורו כנראה באוכלוסיית הילדים ובאוכלוסייה המבוגרת מאוד, שאינן מופיעות בנתונים שהיו זמינים למחקר זה.

תרשים 18
הפיזור הגאוגרפי בשנת 2019 של אוכלוסיית מפוני 2005
ביישובי היעד העיקריים, היישובים הגדולים במועצה האזורית
חוף עזה (בסוגריים: מספר החושבים שבבסיס הפילוח)

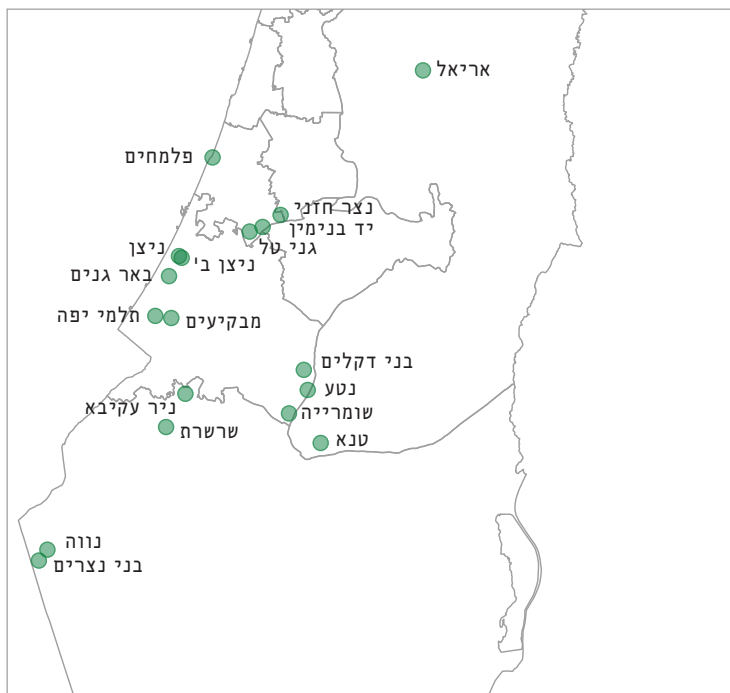

תרשים 19
הפיזור הגאוגרפי של יישובי היעד העיקריים
של מפוני חוכנית ההתנתקות
(לפי יישוב המגורים ב־2019, להוציא ערים גדולות)

לקריאה נוספת

ארלוזורוב, מירב (2023, 24 בנובמבר). ללמוד מטעויות פינוי סיני וגוש קטיף: הלקחים שיצילו את יישובי הנגב המערבי. דה מרקר.

בר־סימן־טוב, יעקב (עורך) (2009). תכנית ההתנתקות – הרעיון ושברו. מכון ירושלים לחקר ישראל.

טמיר, קרן ובר־סימן־טוב, יעקב (2007). ההתנתקות מחבל עזה ומצפון השומרון: פינוי, פיצוי, לגיטימציה. פרסום 113. מכון ירושלים לחקר ישראל.

מבקר המדינה. (2006). דוח ביקורת על ההתנתקות: סוגיות בפעילותה של מינהלת סל"ע, היערכות הרשויות המקומיות וקליטת המפונים.

שלג, יאיר (2007). המשמעות הפוליטית והחברתית של פינוי יישובים בישי"ע, הינתקות 2005 כמקרה מבחן. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

שלג, יאיר (2015). אובדן התמימות: השפעת ההתנתקות על הציונות הדתית. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

ד"ר איתמר יקיר הוא חוקר במרכז לממשל וכלכלה במכון הישראלי לדמוקרטיה ועמית פוסט־דוקטורט באוניברסיטת ייל. בעל תואר דוקטור מבית הספר למדיניות ציבורית באוניברסיטה העברית בירושלים. מחקריו עוסקים בכלכלה פוליטית, התנהגות פוליטית וזהות חברתית.

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

www.idi.org.il

מסת"ב:

978-965-519-461-6